

УДК 347.132.6 (075.8)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.6>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Марченко Олеся Володимирівна,

orcid.org/0009-0003-3506-2308

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Огородник Назар Тарасович,

orcid.org/0009-0007-5411-271X

здобувач вищої освіти
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У науковій статті здійснено комплексний і ґрунтовний аналіз специфіки інституту доказування в цивільному процесі України в умовах правового режиму воєнного стану. Дослідження зосереджено на викликах, що постають перед правосуддям, коли традиційні, усталені роками механізми збору, подання та судової оцінки доказів зазнають істотних перешкод або стають об'єктивно неможливими. Активні воєнні дії спричинили не лише руйнування будівель судів і адміністративних установ, але й масову втрату паперових архівів, знищення оригіналів документів, тимчасове обмеження доступу до державних реєстрів і критичний розрив логістичних і комунікаційних зв'язків. Усе це часто унеможлиблює одержання класичних письмових доказів, на яких раніше ґрунтувалася більшість судових рішень.

У таких екстраординарних умовах вітчизняна судова система стикається з нагальною необхідністю зберегти дію фундаментальних процесуальних принципів, закріплених у статтях 76–89 Цивільного процесуального кодексу України (зокрема, змагальності сторін та верховенства права), водночас гнучко адаптувати їх до об'єктивних обставин війни. Особлива увага в роботі приділяється феномену електронних доказів: цифровим документам, електронному листуванню в месенджерах, фото- та відеоматеріалам, скріншотам вебсторінок та іншим даним, які трансформуються з допоміжних засобів у ключові джерела інформації.

Авторами детально проаналізовано складні питання їхньої належності, допустимості, достовірності та технічної автентичності. У результаті проведеного аналізу сучасної практики Верховного Суду варто відзначити впровадження менш формалізованих методів оцінювання цифрових доказів. Їх доцільно розглядати в комплексі, а не ізольовано, оскільки окремі елементи не забезпечують повного розуміння ситуації. У період воєнного стану ці підходи ще не набули жорсткої нормативної фіксації. Натомість акцент зміщується на механізми забезпечення доказів та відновлення матеріалів судових справ, які зазнали втрат. Саме ці інструменти виявляються найбільш ефективними для протидії наслідкам руйнувань, забезпечують реальну функціональність судового процесу в суспільстві, а не його ілюзорність.

На особливу увагу в дослідженні заслуговує проблема процесуальних строків. Центральне питання полягає в доведенні поважності причин їх пропуску через форс-мажорні обставини, а також у технічних аспектах, як-от верифікація автентичності електронних записів без постійного звернення до складних та інвазивних експертиз. У роботі обґрунтовується необхідність оновлення нормативного регулювання електронних доказів, зокрема із чіткішими технічними критеріями їх перевірки. Загальний висновок дослідження вказує на те,

що без концептуальної реформи системи доказування в умовах воєнного стану неможливо гарантувати доступ до правосуддя. Потрібно досягти балансу між строгою процесуальною формою та реальними можливостями сторін у поточних обставинах.

Ключові слова: цивільний процес, доказування, воєнний стан, електронні докази, автентичність доказів, відновлення провадження, забезпечення доказів, процедура, цифрова верифікація, електронний суд.

Marchenko Olesia, Ogorodnyk Nazar. Problematic aspects of evidence in civil proceedings under martial law

The presented scientific article provides a comprehensive and thorough analysis of the specifics of the institution of evidence in the civil process of Ukraine under the legal regime of martial law. The research focuses on the challenges facing justice when traditional, long-established mechanisms for collecting, submitting and judicially evaluating evidence are significantly hampered or become objectively impossible. Active military actions have caused not only the destruction of court buildings and administrative institutions, but also the massive loss of paper archives, the destruction of original documents, temporary restrictions on access to state registers and a critical breakdown in logistical and communication links. All this often makes it impossible to obtain classic written evidence, on which most court decisions were previously based.

In such extraordinary conditions, the domestic judicial system is faced with the urgent need to preserve the fundamental procedural principles enshrined in Articles 76–89 of the Code of Civil Procedure of Ukraine (in particular, adversarial status of the parties and the rule of law), while flexibly adapting them to the objective circumstances of the war. Special attention is paid in the work to the phenomenon of electronic evidence: digital documents, electronic correspondence in messengers, photo and video materials, screenshots of web pages and other data that are transformed from auxiliary means into key sources of information.

The authors have analyzed in detail the complex issues of their belonging, admissibility, reliability and technical authenticity. Analyzing the modern practice of the Supreme Court, it should be noted the introduction of less formalized methods of assessing digital evidence. It is advisable to consider them in a complex, and not in isolation, since individual elements do not provide a complete understanding of the situation. During the period of martial law, these approaches have not yet acquired a rigid regulatory fixation. Instead, the emphasis is shifted to mechanisms for securing evidence and restoring lost court case materials. These tools are the most effective in counteracting the consequences of destruction, ensuring the real functionality of the judicial process in society, rather than its illusory nature.

The problem of procedural deadlines deserves special attention in the study. The central issue is to prove the validity of the reasons for their omission due to force majeure circumstances, as well as in technical aspects, such as verifying the authenticity of electronic records without constant recourse to complex and invasive examinations. The work justifies the need to update the regulatory regulation of electronic evidence, in particular with clearer technical criteria for their verification. The general conclusion of the study indicates that without a conceptual reform of the evidence system under martial law, it is impossible to guarantee access to justice. It is necessary to achieve a balance between strict procedural form and the real capabilities of the parties in the current circumstances.

Key words: civil procedure, evidence, martial law, electronic evidence, authenticity of evidence, restoration of proceedings, securing evidence, procedure, digital verification, electronic court.

Постановка проблеми. Сучасні умови воєнного стану призвели до руйнування класичних механізмів отримання і оцінювання доказів у цивільному процесі. Фізична недоступність архівів, знищення документів, обмеження комунікацій і масова міграція позбавляють сторони можливості виконати традиційні вимоги щодо належності, допустимості, достовірності та достатності доказів. Водночас судова система зобов'язана

дотримуватися незмінних процесуальних стандартів і гарантувати право на справедливий суд. Це породжує конфлікт між реальними спроможностями сторін і законодавчою формою, що загострюється браком регуляції щодо електронних доказів, їх автентифікації та відновлення втрачених матеріалів.

Стан дослідження застосування електронних дослідів. У наукових дослідженнях України воно досліджено

досить фрагментарно, зокрема тема була предметом досліджень науковців у сфері як цивільного, так і адміністративного та кримінального процесуального права. Серед дослідників Цивільного процесуального кодексу можна виділити роботи таких науковців, як Я.О. Берназюк, С.О. Короєд, С.Г. Музичко, О.М. Перунова, М.В. Парасюк, інші вчені. Зокрема, М.В. Парасюк обґрунтовує їхню самостійну природу та потребу у специфічних критеріях допустимості. О.М. Перунова порушує важливу проблему вразливості цифрових даних. Науковиця слушно зауважує, що такі докази надто легко сфальсифікувати, оскільки в чинному Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК) України банально відсутні чітко регламентовані процедури їх перевірки та верифікації. Проблема поглиблюється тим, що натепер ми не маємо системної моделі, яка б дозволила ефективно адаптувати процес доказування до складних умов воєнного стану.

Метою статті є аналіз проблемних аспектів доказування в цивільному процесі в умовах воєнного стану та визначення можливих шляхів вирішення поставленої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок повномасштабного вторгнення Москви українське цивільне судочинство опинилося в ситуації абсолютної невизначеності. Війна фактично «обнулила» багато звичних процесуальних механізмів. Що призвело до того, що правнича спільнота була змушена переглядати усталені стандарти доказування. Реальність така, що суди змушені працювати в екстремальному режимі, бо доступ до державних реєстрів часто заблоковано, функціонують лише одиниці архівів, а комунікація між учасниками процесу постійно рветься через бойові дії та окупацію. Водночас держава зберігає обов'язок гарантувати право на справедливий суд, закріплений у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1, ст. 6], а також у ст. 55 Конституції України [2, ст. 55].

У цих умовах доказування набуває не лише процесуального, а й правозахисного значення. Воно перетворюється на спосіб відновлення зруйнованого право-

вого балансу, а суд – на інституцію, що має зберегти легітимність юридичних фактів, незважаючи на обмеження, спричинені воєнними реаліями повсякденного життя. Головним питанням постає збереження єдності критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності доказів за умов, коли їх отримання або перевірка об'єктивно ускладнені.

Нормативну основу дослідження становлять норми Цивільного процесуального кодексу України [3], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 р. [4], Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» № 2155-VIII від 5 жовтня 2017 р. [5], а також релевантні правові позиції Верховного Суду за 2022–2025 рр. Метою наукового аналізу є висвітлення ключових проблем доказування в цивільному процесі в умовах воєнного стану та формування концептуальних підходів до їх подолання на підставі чинного законодавства та судової практики.

Поняття доказів закріплено у ст. 76 ЦПК, де під ними розуміються будь-які дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення сторін. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими, електронними доказами, висновками експертів і показаннями свідків. У воєнний період це визначення не втрачає чинності, однак його реалізація зазнає істотних трансформацій [3, ст. 76].

Відповідно до ст. 78 ЦПК, доказ визнається належним, якщо він містить інформацію щодо предмета доказування, і допустимим, якщо здобутий законним шляхом [3, ст. 78]. Положення ст. 89 ЦПК вимагає, щоб суд оцінював докази на основі внутрішнього переконання, сформованого після всебічного, повного, об'єктивного й безпосереднього дослідження [3, ст. 89]. Отже, навіть за екстремальних обставин війни суд не може відмовитися від фундаментальних засад процесуального пізнання.

Воєнний стан, запроваджений згідно із Законом «Про правовий режим воєнного стану», не змінює сутності цивільного судочинства. Ст. 26 цього Закону прямо

забороняє скорочення чи прискорення судових процедур. Отже, держава, навіть перебуваючи у стані війни, визнає, що правосуддя має функціонувати за тими ж стандартами законності й процесуальної справедливості. Проте вказані норми не заперечують потреби у процесуальних адаптаціях – від дистанційного подання документів до можливості відновлення втрачених матеріалів справи [4, ст. 26].

Особливу роль відіграють норми ЦПК, які забезпечують процесуальну гнучкість у надзвичайних умовах. Ст. ст. 83–84 передбачають можливість поновлення строків подання доказів, якщо їх пропущено з поважних причин, а також витребування доказів судом у випадку, коли сторона не може подати їх самостійно. Ст. ст. 116–118 регулюють інститут забезпечення доказів – превентивного механізму, спрямованого на фіксацію доказової інформації в разі ризику її втрати або знищення. Ст. 140 дозволяє здійснювати огляд доказів за місцем їх знаходження, коли їх доставка до суду є неможливою або небезпечною, а ст. ст. 488–489 – відновити втрачене судово провадження [3, ст. 83–84, 116–118, 140, 488–489].

Усі ці положення формують нормативний каркас, який зберігає процесуальний порядок навіть за умов правової турбулентності. Саме тому законодавець не створив спеціального «воєнного процесуального режиму», а забезпечив адаптивність чинних норм до надзвичайних обставин.

Зруйновані адміністративні будівлі, знищені бази даних, переміщення архівів і масова міграція населення призвели до того, що класичні документи втрачають доступність. В умовах війни дедалі більшого значення набувають цифрові сліди – електронне листування, знімки з мобільних пристроїв, записи камер спостереження, повідомлення в соціальних мережах. Вони виступають не традиційними письмовими доказами, а електронними, відповідно до ст. 100 ЦПК [3, ст. 100].

М.В. Парасюк обґрунтовує необхідність виділення електронних доказів як самостійного виду доказів, наголошує, що використання інформаційних технологій є феноменом, здатним значною мірою трансформувати всі відносини в галузі

цивільного процесу [6, ст. 389–390]. Автор проводить цікаву диференціацію: якщо електронні технології забезпечують здебільшого комунікацію та організацію, то цифрові вже безпосередньо впливають на суть судового рішення. І тут ми стикаємося із проблемою застарілості критеріїв допустимості. Ті стандарти, що діють зараз, часто не «тягнуть» специфіку цифрових даних. І саме в умовах, які маємо натепер, таке питання переростає зі звичайного теоретичного в політичне.

Проте на практиці головною проблемою залишається процес автентифікації матеріалів. Аналіз судових рішень показує чітку позицію Верховного Суду: звичайні скріншоти чи фотографії монітора не можуть вважатися належними доказами без надійного підтвердження їхнього походження, часу створення та незмінності змісту.

Відповідно, щоб електронний документ мав юридичну вагу, він мусить бути захищений кваліфікованим електронним підписом або як мінімум містити верифіковані технічні ідентифікатори (технічні метадані, хеш-коди, логи серверів тощо) [7; 8].

Саме в цьому і полягає концепція Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Саме в ньому закріплена презумпція автентичності електронних документів, підписаних КЕП [5]. Логіка тут проста – якщо документ має кваліфікований підпис – означає, що електронна копія має ту саму юридичну силу, що й оригінал.

Проблеми доказування, особливо в умовах воєнного стану, можна умовно класифікувати за трьома рівнями: фактичним, процедурним і технологічним.

Якщо говорити про фактичний рівень, то ситуація зазвичай патова – джерела доказів є, вони існують або існували, але дістатись до них неможливо через бойові дії. Наприклад, у справах про визнання права власності чи відшкодування збитків сторони часто опиняються у глухому куті. Взяти довідку з бюро технічної інвентаризації або витяг з державного реєстру речових прав неможливо, бо сервери «лежать» через постійні хакерські атаки, або заблоковані з міркувань безпеки. Архіви органів місцевого самоврядування

нерідко просто розбомблені. Як наслідок, люди масово використовують механізм ст. 315 ЦПК. Судова практика засвідчує, що у воєнний період такі справи набули масового характеру, оскільки саме через них відновлюються правовстановлюючі документи, необхідні для подальшого захисту прав [3, ст. 315].

Процесуальний рівень охоплює питання строків і тягаря доказування. Відповідно до ст. 81 Цивільного процесуального кодексу, кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається [3; ст. 81]. Пропуск строків подання доказів веде до їх відхилення, якщо суд не визнає причини пропуску поважними. В умовах воєнного стану суди широко тлумачать поняття «поважні причини» – вони визнають не лише хворобу, але й форс-мажорні обставини, пов'язані з бойовими діями, окупацією чи евакуацією. Так, у постанові Касаційного цивільного суду від 29 вересня 2022 р. у справі № 500/1912/22 суд зазначив, що перебування особи в зоні активних бойових дій є самостійною підставою для відновлення процесуального строку [7].

Технологічний рівень стосується питань цифрової верифікації. У судовій практиці поширюється подання доказів через електронні системи, зокрема підсистему «Електронний суд». В умовах воєнного стану можливість подання документів онлайн стала для багатьох як правників, так і людей справжнім порятунком. Проте тут є важливий нюанс, про який не можна забувати. Суди вкрай прискіпливі до збереження цифрового сліду й атрибутів, притаманних йому. Якщо ж ці атрибути (метадані, часові мітки тощо) втрачені, на думку суду, суд з дуже високою вірогідністю відмовляє у прийнятті таких доказів.

О.М. Перунова слушно зауважує та акцентує на цьому увагу у своїй роботі. Вона підсвічує головну вразливість сучасного судового процесу – електронні докази набагато легше змінити чи підробити, ніж традиційні форми доказів. Саме тому вимоги до перевірки таких доказів мають бути суворішими. Науковиця слушно критикує чинний ЦПК України, бо Кодекс фактично лише декларує існування електронних доказів, але залишає

«за дужками» конкретну методологію їх дослідження [9, ст. 28]. Зокрема, можна побачити, що прогалина у правовому регулюванні особливо відчутна зараз, в умовах воєнного стану. Судді часто змушені діяти навпомацки, спираючись не на чіткі інструкції, а суто на власне внутрішнє переконання та загальні принципи права [9, с. 26–31].

Цікавим є також факт, що ця проблема не є суто українською. Як зазначають Є.А. Кобрусєва й О.В. Марченко, ця проблема має міжнародний характер, оскільки глобальний тренд правосуддя часто зміщується в бік економічної ефективності та швидкості вирішення спорів, жертвує водночас глибиною процедурних гарантій. Навіть у багатьох розвинених країнах немає чітких уніфікованих стандартів автентифікації [10].

З огляду на це, коли первинні джерела доказів фізично знищені або до них неможливо дістатися, на передній план виходить інститут забезпечення доказів, передбачений ст. ст. 116–118 Цивільного процесуального кодексу. Суть механізму проста й ефективна. Якщо сторона розуміє, що доказ може зникнути ще до початку розгляду справи по суті, суд має право зафіксувати його заздалегідь. В умовах бойових дій це часто єдиний шанс зберегти доказову базу. Так, у практиці судів з'явилися ухвали про забезпечення доказів шляхом огляду зруйнованих об'єктів на місці події або фіксації стану нерухомості за допомогою фото- і відеознімання [3, ст. 116–118].

Водночас набуває актуальності процедура відновлення втраченого судового провадження [3, ст. 488–489]. Через руйнування будівель судів або евакуацію архівів знищено тисячі справ. Законодавець дає можливість реконструювати справу на основі збережених копій, цифрових файлів чи навіть текстів рішень із Єдиного державного реєстру судових рішень.

Не менш гостро стоїть питання фізичної присутності сторін. Використання відеоконференцій, передбачене ст. 212 ЦПК, стало поширеною практикою у 2022–2025 рр. [3, ст. 212].

Однак аналіз позицій Верховного Суду дозволяє виділити чіткий тренд: судова

практика рухається від формалізму до прагматизму. Суди готові приймати нетипові докази та поновлювати пропущені через війну строки, але за умови, що ці матеріали мають пройти тест на ідентифікацію.

Як видно із 21 листопада 2022 р., суд може розглядати електронне спілкування через електронні засоби в месенджері лише за умови, що учасники та зміст повідомлень є впізнаними [8]. Тобто електронні докази повільно стають повноцінною основою для внутрішнього переконання судді, особливо коли класичні письмові документи втрачено в зоні бойових дій.

Тут варто погодитись із М.В. Парасюком. Науковець наголошує на необхідності концептуальної обережності, адже впровадження новітніх технологій у процес не має ламати фундаментальні засади правосуддя. Ризик тут відчутний – помилкова інтерпретація цифрового доказу і це вже прецедент, який може призвести до подальшого порушення прав громадян [6, с. 390].

Спираючись на сьогоденний досвід в умовах воєнного стану, автори вбачають нагальну потребу в системній модернізації доказування за трьома напрямками.

По-перше, необхідно прописати нормативну процедуру прийняття цифрових доказів. Натепер ст. 100 Цивільного процесуального дає лише загальну рамку. Нам критично необхідний підзаконний акт (наприклад, Інструкція ДСА), який би чітко прописав технічні стандарти: у якому форматі подавати файли, як фіксувати метадані, як перевіряти їхню цілісність [3, ст. 100].

Другий напрям – електронна взаємодія між судами та державними органами. Необхідно налагодити пряму цифрову «магістраль» між «Електронним судом» і державними реєстрами. Це виключить людський фактор і пришвидшить отримання доказів.

Третій напрям – розроблення спеціальної процедури для доказів у разі знищення доказів унаслідок воєнних дій.

Варто імплементувати в цивільний процес презумпцію достовірності фото-відеофіксації руйнувань, здійсненої уповноваженими органами.

Висновки. Підсумовуючи дану роботу, можна констатувати, що реалії, у яких ми перебуваємо нині, виявили глибокий розрив між процесуальною системою, що здавалась непохитною, та фактичними можливостями учасників справи. Ми бачимо, як судова практика змушена адаптуватись під воєнний стан буквально «на ходу», зміщувати акцент із формальних заходів і процесів на більш прагматичну та реальну оцінку ситуації. Зокрема, суди дедалі ширше інтерпретують поняття «поважні причини» для продовження строків подання документів і фокусують свою увагу не на прямих доказах, які буває неможливо дістати, а на сукупній кількості непрямих.

У таких ситуаціях перехід до використання електронних доказів є чи не єдиним шляхом збереження правосуддя в Україні. Хоча цей процес потребує швидкого чіткого нормативного регулювання, адже судді не можуть весь час дотримуватись послідовності в ухвалі рішень лише спираючись на свої внутрішні думки стосовно тієї чи іншої справи. До того ж без уніфікованих стандартів верифікації електронних доказів ми залишаємо широке поле для маніпуляцій рішеннями та цифрових підрбок.

Автори переконані, що ключовим етапом вирішення цієї проблеми є запровадження нової процесуальної категорії – «докази, отримані в умовах обмеженого доступу». Це могло б на законодавчому рівні дозволити учасникам процесу надавати часткову інформацію або тільки копію документів, де оригінали були втрачені через повномасштабну війну на території нашої країни. Додатково, це б допомогло гармонізувати вимоги, перелічені у ст. ст. 76–89 ЦПК України, з реаліями війни, що б надавало реальний доступ до правосуддя навіть у таких важких умовах, які переживає наша правова інфраструктура.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Конституція України : Закон № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон № 389–VIII від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389–VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>
5. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>
6. Парасюк М.В. Електронні (цифрові) докази в цивільному процесі. *Аналітичне порівняльне правознавство* : електронне наукове фахове видання. 2025. Вип. 04. Ч. 1. С. 387–392. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/62.pdf>
7. Постанова Верховного Суду (Касаційного адміністративного суду) від 29 вересня 2022 р. у справі № 500/1912/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106545406>
8. Постанова Верховного Суду від 21 листопада 2022 р. у справі № 991/492/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107441863>
9. Перунова О.М. Використання електронних доказів у процесуальній формі цивільного судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. Вип. 1 (60). С. 26–31. URL: http://rjv.nuoua.od.ua/v1_2025/8.pdf
10. Кобрусєва Є.А., Марченко О.В. Зарубіжний досвід діяльності суб'єктів владних повноважень щодо використання електронних доказів в адміністративному судочинстві. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія «Право, публічне управління та адміністрування». 2023. № 9. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue_9_2023

Стаття надійшла в редакцію: 13.11.2025

Стаття прийнята: 09.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

